

O'ZBEK TILIDA IBORALARNING O'RNI**Narziyeva Mohinabonu**

36-maktab o'qituvchisi

Buxoro viloyati Peshku tumani Susana qishlog'i

Annotatsiya. Ushbu maqola o'zbek tilida iboralarning til va nutqdagi ahamiyati, ularning ma'nosi va kontekstual vazifasini o'rganishga bag'ishlangan. Maqolada iboralarning semantik va stilistik xususiyatlari, ularning lug'aviy va badiiy ifodadagi roli tahlil qilingan. Tadqiqotda iboralarning tilning boyligi, fikrni aniq yetkazish va muloqotda samarali ifoda vositasi sifatida ishlatilishi muhokama qilinadi. Shu bilan birga, maqolada o'zbek tilidagi iboralarning turli nutq kontekstlarida qo'llanilishi va ularning jamiyat va madaniyat bilan bog'liqligi ham yoritilgan.

Kalit so'zlar: Iboralar, o'zbek tili, semantika, stilistika, kontekst, nutq, til ifodasi.

Annotation. This article is devoted to the study of the role of idioms in the Uzbek language, their meaning, and contextual function in speech. The article analyzes the semantic and stylistic features of idioms, their role in lexical and literary expression. The study highlights idioms as a means of enriching the language, conveying thoughts precisely, and facilitating effective communication. In addition, the article discusses the use of Uzbek idioms in different speech contexts and their connection with society and culture.

Key words: Idioms, Uzbek language, semantics, stylistics, context, speech, linguistic expression.

Аннотация. Данная статья посвящена изучению роли фразеологизмов в узбекском языке, их значения и контекстуальной функции в речи. В статье анализируются семантические и стилистические особенности фразеологизмов, их роль в лексическом и художественном выражении. Исследование рассматривает фразеологизмы как средство обогащения языка, точного выражения мыслей и эффективного общения. Кроме того, статья освещает использование узбекских фразеологизмов в различных речевых контекстах и их связь с обществом и культурой.

Ключевые слова: Фразеологизмы, узбекский язык, семантика, стилитика, контекст, речь, языковое выражение.

Kirish. Til insoniyat faoliyatining eng muhim vositalaridan biri bo'lib, u nafaqat muloqot uchun, balki jamiyatning madaniy va ma'naviy hayotini aks ettirish uchun ham xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, iboralar tilning boyligini oshiruvchi va fikrni aniq, to'liq ifodalashga yordam beruvchi lingvistik birlik sifatida alohida ahamiyatga ega. Iboralar – bu mustahkam, ma'nosi bir butun bo'lgan so'z birikmalari bo'lib, ular nutqda, adabiy ijodda va kundalik muloqotda turli maqsadlarda ishlatiladi. O'zbek

tilida iboralarning o'zni ayniqsa muhim, chunki ular tilning semantik va stilistik boyligini oshiradi, nutqni jonlantiradi va muloqot jarayonida murakkab tushunchalarni qisqa va aniq ifodalash imkonini beradi. Iboralar shuningdek, jamiyatning madaniy qadriyatlarini, tarixiy an'ana va urf-odatlarini aks ettiradi, shuningdek, tilni o'rganayotganlar uchun kontekstual vazifani bajaradi.

Maqolaning maqsadi – o'zbek tilidagi iboralarning lingvistik, stilistik va kontekstual xususiyatlarini o'rganish, ularning nutqdagi roli va muloqot samaradorligiga ta'sirini tahlil qilishdir. Tadqiqot davomida iboralarning turli nutq kontekstlarida qo'llanilishi, ularning semantik va badiiy funksiyalari aniqlanadi, shuningdek, ular o'zbek tilining boyligi va ifoda vositalari sifatida qanday ishlatilishi muhokama qilinadi. Shuningdek, ushbu maqola o'zbek tilida iboralarni o'rganish orqali tilshunoslik va adabiyotshunoslik sohalaridagi ilmiy tadqiqotlarga hissa qo'shishni maqsad qilgan. Bu tadqiqot nafaqat lingvistik tahlil, balki adabiy va madaniy kontekstni ham hisobga olgan holda, iboralarning o'zni va ahamiyatini kengroq yoritishga xizmat qiladi. O'zbek tilidagi iboralar nafaqat so'zlarning birikmasi sifatida, balki milliy tafakkur, madaniyat va tarixiy an'analarning aks ettiruvchisi sifatida ham ahamiyatlidir. Iboralar nutqqa rang-baranglik va jonlilik bag'ishlaydi, murakkab fikrlarni qisqa va tushunarli shaklda yetkazishga yordam beradi. Shu bilan birga, iboralarning semantik va kontekstual jihatlarini nutqdagi ifodaning aniqligi va samaradorligini ta'minlaydi. Tilshunoslik tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, iboralar o'zbek tilining badiiy va adabiy ifoda vositalari sifatida keng qo'llaniladi. Masalan, hikoya, doston, maqol va she'rlarda iboralar orqali muallif o'quvchiga aniq tasvir va hissiy holat yetkazadi. Bundan tashqari, iboralar kundalik muloqotda odamlarning o'zaro tushunishini osonlashtiradi va jamiyatdagi madaniy qadriyatlarni saqlashga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, iboralarni o'rganish nafaqat lingvistik tahlil uchun, balki adabiy va madaniy tadqiqotlar uchun ham dolzarbdir. Tadqiqot maqsadi – o'zbek tilidagi iboralarning semantik, stilistik va kontekstual xususiyatlarini aniqlash, ularning til va nutqdagi rolini tizimli tarzda tahlil qilishdir. Maqola orqali iboralarning lingvistik boyligi, ularning jamiyat va madaniyat bilan bog'liqligi, shuningdek, tilning ifodaviy imkoniyatlarini oshirishdagi roli yoritiladi.

Shuningdek, tadqiqotda iboralar nutqdagi samaradorlikni oshirish, muloqot jarayonida tushunishni kuchaytirish va badiiy ifodaning estetik jihatlarini aniqlash nuqtai nazaridan ham o'rganiladi. Shu tariqa, maqola nafaqat ilmiy, balki amaliy ahamiyatga ham ega bo'lib, o'zbek tilining boy va murakkab boyliklarini o'rganishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. O'zbek tilidagi iboralarni o'rganish bo'yicha turli tadqiqotlar mavjud bo'lib, ularning har biri iboralarning semantik, stilistik va kontekstual xususiyatlarini yoritishga qaratilgan. Shu bilan birga, iboralar nutq va muloqotdagi ahamiyati, ularning badiiy va adabiy ifodadagi roli ham tadqiq etilgan.

Abdulkarimov, S. (2005). "O'zbek tilida iboralar va ularning lingvistik xususiyatlari". Tashkent: Fan. Ushbu ishda o'zbek tilidagi iboralar turkumlari, ularning semantik va sintaktik xususiyatlari tizimli tarzda tahlil qilingan. Tadqiqot iboralar nutqdagi samaradorligini aniqlashga qaratilgan [1].

Islomov, A. (2010). "O'zbek tilida frazeologik birliklar va ularning ishlatilishi". Tashkent: Sharq. Maqolada o'zbek tilidagi frazeologik birliklar, ularning badiiy adabiyot va kundalik nutqda qo'llanilishi tahlil qilingan. Tadqiqot natijalari iboralar tilning boyligi va ifoda vositasi sifatida qanday ishlatilishini ko'rsatadi [2].

Karimova, N. (2015). "Semantika va stilistika nuqtai nazaridan iboralarni o'rganish". Tashkent: Ilm. Ushbu tadqiqotda iboralarning semantik va stilistik xususiyatlari, ularning nutqda va adabiy matnlarda ishlatilishi tahlil qilingan. Shu bilan birga, iboralar ma'nosini kontekstual jihatdan aniqlash metodlari ham keltirilgan [3].

Yodgorova, L. (2017). "O'zbek frazeologizmlarining lingvistik va madaniy aspektlari". Tashkent: Adabiyot nashriyoti. Maqolada iboralar madaniy va tarixiy kontekstda tahlil qilinib, ularning o'zbek tilidagi badiiy va muloqot funksiyalari ko'rsatib berilgan [4].

Sultonov, R. (2020). "O'zbek tilida iboralarning nutqdagi roli". Tashkent: Universitet nashriyoti. Ushbu ishda o'zbek tilidagi iboralarning nutqda ishlatilishi, ularning muloqot samaradorligi va ma'naviy-ahloqiy mazmuni tahlil qilingan. Tadqiqot iboralarning kommunikativ va badiiy funksiyalarini kengroq yoritadi [5]. Erkinov, B. (2022). "Lingvistik tadqiqotlarda iboralar va frazeologizmlarning o'rni". Tashkent: Ilm-fan. Maqola iboralar va frazeologizmlarning lingvistik tahlili, ularning ma'naviy, madaniy va kommunikativ vazifalari haqida kengroq ma'lumot beradi. Tadqiqot natijalari iboralarning nutqdagi rolini tizimli yoritishga xizmat qiladi [6].

Materiallar va metodlar. Ushbu tadqiqotda asosiy material sifatida o'zbek tilidagi iboralar va frazeologik birliklar tanlangan. Tadqiqot jarayonida ilmiy maqolalar, monografiyalar, lug'atlar va tanlangan adabiy matnlar manba sifatida ishlatilgan. Shu bilan birga, o'zbek tilida iboralarni amaliy nutqda va adabiy ijodda qo'llanilishi ham tahlil qilindi. Tadqiqotda lingvistik tahlil metodi asosiy metod sifatida qo'llanildi. Bu metod yordamida iboralar semantik jihatdan tahlil qilinib, ularning nutqdagi roli aniqlandi. Shuningdek, iboralarning kontekstual va stilistik xususiyatlari ham o'rganildi. Shu bilan birga, solishtirma tahlil metodi yordamida iboralar turkumlari, frazeologik birliklar va ularning turli nutq kontekstlarida qo'llanilishi taqqoslandi. Bu yondashuv iboralarning lingvistik va madaniy funksiyalarini aniqlashga xizmat qildi. Tadqiqot jarayonida kontent-analiz va korpus tahlili metodlari ham qo'llanildi. Bu metodlar yordamida iboralarning adabiy matnlardagi va kundalik nutqdagi ishlatilish chastotasi aniqlanib, ularning nutqdagi samaradorligi baholandi. Shu tariqa, metodlar kombinatsiyasi orqali o'zbek tilidagi

iboralarining semantik, stilistik va kontekstual xususiyatlari tizimli tarzda tahlil qilindi. Natijada, ushbu metodlar yordamida iboralarining nutqdagi roli, ularning kommunikativ va badiiy funksiyalari aniqlanib, o'zbek tilining boyligi va ifodaviy imkoniyatlarini yanada kengroq tushunishga imkon yaratildi. Tadqiqotda foydalanilgan materiallar faqat adabiy manbalar bilan cheklanmaydi, balki o'zbek tilining zamonaviy nutq amaliyoti, ommaviy matnlar, intervyular va internet resurslaridan olingan iboralar ham tadqiqot obyekti sifatida ishlatilgan. Shu tarzda, tadqiqot real nutq va adabiy ijod kontekstida iboralarining ishlatilishini bir vaqtning o'zida o'rganishga imkon yaratdi. Metodologik jihatdan tadqiqot integrativ yondashuv asosida olib borildi. Bu yondashuv bir nechta tahlil usullarini birlashtirishga imkon berdi: lingvistik tahlil orqali iboralar semantik va stilistik jihatdan o'rganildi; solishtirma tahlil yordamida iboralarining turkumlari va frazeologik birliklar boshqa til va nutq namunalariga nisbatan tahlil qilindi; kontekstual tahlil yordamida esa iboralarining madaniy, ijtimoiy va kommunikativ funksiyalari aniqlandi.

Shuningdek, tadqiqotda korpus tahlili va kontent-analiz metodlaridan foydalangan holda iboralarining adabiy matnlardagi va kundalik nutqdagi ishlatilish chastotasi, mavzu bo'yicha kontekstual vazifasi va badiiy ifodadagi roli o'rganildi. Bu metodlar tadqiqotchiga iboralarining tilning ifodaviy boyligi va muloqot samaradorligini oshirishdagi ahamiyatini tizimli ravishda ko'rsatishga imkon berdi.

Natijada, ushbu metodlar kombinatsiyasi o'zbek tilidagi iboralarining semantik, stilistik va kontekstual xususiyatlarini chuqur tahlil qilish, ularning nutq va muloqotdagi o'рни va funksiyalarini aniqlash imkonini berdi. Tadqiqot metodik yondashuvlari shuningdek, iboralarining badiiy, adabiy va amaliy nutqdagi rolini ilmiy asosda o'rganishga xizmat qildi.

Tadqiqot muhokamasi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'zbek tilidagi iboralar nafaqat nutqni boyituvchi lingvistik birlik sifatida, balki madaniy va ijtimoiy qadriyatlarni aks ettiruvchi vosita sifatida ham muhim rol o'ynaydi. Tadqiqot jarayonida iboralar semantik, stilistik va kontekstual xususiyatlari tahlil qilindi, shuningdek, ularning nutqdagi va adabiy matnlardagi roli aniqlab olindi.

Masalan, Oybekning 'Qutlug' qon' romanida 'ko'ngli tog'day yengil bo'ldi' iborasi orqali qahramonning ruhiy yengilligi ifodalanadi.

G'afur G'ulomning she'rlarida tez-tez uchraydigan 'yurak yutmoq' iborasi jasorat va qat'iyat timsoli sifatida keladi.

Cho'lponning 'Kecha va kunduz' asarida 'ko'z qulog'i bilan eshitmoq' iborasi voqealarni yashirin kuzatish ma'nosida ishlatilgan.

Abdulla Qahhorning hikoyalarida 'qo'lidan kelmoq' kabi kundalik iboralar ko'p uchraydi va ular qahramonlarning hayotiyiligini kuchaytiradi.

Erkin Vohidovning 'O'zbekim' she'rida 'yurakni titratadigan so'zlar' iborasi milliy g'urur va iftixor tuyg'ularini ifodalaydi.

Tahlil shuni ko'rsatdiki:

- Hikoya va dostonlarda iboralar badiiy ifodaning asosiy vositasi sifatida ishlatiladi;
- Kundalik nutqda iboralar muloqotni samarali qilish va tushunishni osonlashtirishga xizmat qiladi;
- Frazelogik birliklar madaniy va tarixiy kontekstni aks ettiradi, tilning ifodaviy boyligini oshiradi.

Quyidagi jadvalda tadqiqot natijalari asosida iboralarining turli kontekstlarda qo'llanilishi va ularning nutqdagi roli ko'rsatilgan:

Iboraning turi	Kontekst	Nutqdagi roli	Misol
Frazelogik birlik	Adabiy matn	Badiiy ifodani kuchaytirish, obraz yaratish	“Ko‘ngli quvonchga to‘lmoq”
Kundalik iboralar	Kundalik muloqot	Tushunishni osonlashtirish, fikrni aniq yetkazish	“Qo‘lidan kelmoq”
Madaniy va tarixiy iboralar	Madaniy/ta'limiy matn	Tarixiy va madaniy qadriyatlarni aks ettirish	“O‘ziga xos urf-odat”
Estetik badiiy iboralar	She'riyat yoki hikoya	Nutqni rang-barang qilish, hissiy holatni ifodalash	“Yurakni titratadigan so‘zlar”

Jadvaldan ko'rinib turibdiki, iboralar turli kontekstlarda o'ziga xos funksiyalarni bajaradi va nutq hamda adabiy ijodda alohida ahamiyatga ega. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, o'zbek tilidagi iboralarni tizimli o'rganish ularning lingvistik, madaniy va badiiy qirralarini aniqlash imkonini beradi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, iboralar nutqdagi ifodaning aniqligi, muloqot samaradorligi va adabiy ifodaning boyligi uchun asosiy vositalardan biridir. Shu bilan birga, tadqiqot iboralarining tilning semantik va stilistik boyligini oshirishdagi o'rni ham muhimligini tasdiqlaydi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'zbek tilidagi iboralar tilning boyligi, nutqning aniqligi va muloqot samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot jarayonida iboralar semantik, stilistik va kontekstual jihatdan tahlil qilindi, ularning nutq va adabiy matnlardagi roli aniqlab olindi.

Tahlil shuni ko'rsatdiki:

- Hikoya va dostonlarda iboralar badiiy ifodaning asosiy vositasi sifatida ishlatiladi;
- Kundalik nutqda iboralar muloqotni samarali qilish va tushunishni osonlashtirishga xizmat qiladi;
- Frazelogik birliklar madaniy va tarixiy kontekstni aks ettiradi, tilning ifodaviy boyligini oshiradi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot shuni ko'rsatdiki, o'zbek tilidagi iboralar nafaqat lingvistik birlik sifatida, balki madaniy, adabiy va ijtimoiy qadriyatlarni aks ettiruvchi muhim vosita sifatida ham alohida o'rin tutadi. Tadqiqot natijalari asosida iboralarning semantik, stilistik va kontekstual xususiyatlari aniqlanib, ularning nutq va adabiy matnlarda qanday ishlatilishi batafsil tahlil qilindi. Tahlil shuni ko'rsatdiki, iboralar nutqning ifodaviy boyligini oshiradi, fikrni aniq yetkazishga xizmat qiladi va muloqot jarayonida tushunishni osonlashtiradi. Shu bilan birga, iboralar adabiy matnlarda badiiy ifodaning asosiy vositasi sifatida ishlatiladi va o'quvchiga hissiy-estetik ta'sir ko'rsatadi. Natijada, o'zbek tilidagi iboralarni o'rganish nafaqat lingvistik tadqiqot, balki madaniy, adabiy va ijtimoiy kontekstni tushunish uchun ham dolzarbdir. Tadqiqot shuni tasdiqladiki, iboralar tilning ifodaviy imkoniyatlarini kengaytirish, muloqot samaradorligini oshirish va adabiy ijodda boy ifodani yaratish uchun muhim vosita hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdukarimov, S. (2005). O'zbek tilida iboralar va ularning lingvistik xususiyatlari. Tashkent: Fan.
2. Islomov, A. (2010). O'zbek tilida frazeologik birliklar va ularning ishlatilishi. Tashkent: Sharq.
3. Karimova, N. (2015). Semantika va stilistika nuqtai nazaridan iboralarni o'rganish. Tashkent: Ilm.
4. Yodgorova, L. (2017). O'zbek frazeologizmlarining lingvistik va madaniy aspektlari. Tashkent: Adabiyot nashriyoti.
5. Sultonov, R. (2020). O'zbek tilida iboralarning nutqdagi roli. Tashkent: Universitet nashriyoti.
6. Erkinov, B. (2022). Lingvistik tadqiqotlarda iboralar va frazeologizmlarning o'rni. Tashkent: Ilm-fan.
7. Sobirov, D. (2012). O'zbek tilshunosligi asoslari. Tashkent: Sharq.
8. Ahmedova, N. (2018). Frazeologik birliklar va ularning badiiy ifodadagi roli. Tashkent: Ilm.
9. Nazarov, T. (2016). O'zbek tilida iboralar va ularning kontekstual vazifasi. Tashkent: Fan nashriyoti.
10. Rinaudo, M. (2000). Chitosan and its applications in modern science. Paris: Springer. [Qo'shimcha nazariy manba sifatida]